

بررسی مفهوم عدالت در شهر اسلامی با تأکید بر مسکن

مژده جوانشیری^{1*}، عمیدالاسلام ثقة الاسلامی²

1- دانشجوی دکتری شهرسازی، مدرس گروه معماری، موسسه آموزش عالی وحدت، تربت جام، ایران. mozhdehjavanshiri@yahoo.com

2- استادیار شهرسازی، هیات علمی گروه شهرسازی، دانشگاه آزاد اسلامی، مشهد، ایران. saghatoleslami@mshdiau.ac.ir

چکیده

عنوان شهر اسلامی و سعی در اجرای اصول آن برای کشور مسلمان ایران، برخاسته از یک ضرورت و یک نیاز راهبردی است ولی متأسفانه وضعیت نامناسب مسکن موجود، شهرسازی اسلامی را در این کشور اسلامی به چالش میکشاند. مسکن امروزی متناسب با نیازهای سه گانه انسان نبوده و صرفاً پاسخگوی نیازهای مادی اهالی است البته آن هم در حد بسیار نازل. حال آنکه اصل سی و یکم قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، داشتن مسکن متناسب با نیاز، را حق هر فرد می شمارد و دولت را موظف می داند که زمینه اجرای این اصل را فراهم کند. متون اسلامی به عنوان منبع سرشار آموزه ها جهت شکوفایی تمدن بشری، در زمینه مسکن نیز دارای گزاره هایی کاربردی است که از این میان می توان به بهره گیری از مفاهیمی چون عدالت اشاره نمود. در شهر اسلامی، محور تمامی فعالیت ها می بایست معطوف به اصل عدالت باشد و این اصل باید در تمامی عرصه های زندگی و از جمله، مسکن رعایت شود. این تحقیق می کوشد به سوالات زیر پاسخ دهد: مفهوم عدالت در شهر اسلامی در حوزه مسکن چیست و توسط چه مولفه ها و شاخص هایی سازماندهی می شود؟ مسکن شهرهای اسلامی توسط عدالت چگونه و توسط چه مولفه هایی می تواند ساماندهی شود؟ در حقیقت، این تحقیق سعی بر تبیین و معرفی اجمالی برخی ویژگیهای مسکن در شهر اسلامی از دیدگاه عدالت اسلامی دارد. پژوهش حاضر بر مطالعات کتابخانه ای استوار بوده و روش تحقیق در آن از نوع توصیفی تحلیلی و اکتشافی میباشد. طبق نتایج این تحقیق، در شهر اسلامی، عدالت در حوزه مسکن، به برآورده سازی و تعادل بخشی به نیازهای سه گانه انسان توجه نموده تا علاوه بر پاسخگویی به نیازهای مادی، پاسخگوی نیازهای روحی و روانی او نیز باشد و افراد بتوانند ضمن پاسخگویی به نیازهایشان، به تعالی رسیده و سیر الی الله داشته باشند. توجه به امر سکونت به جای تمرکز بر تولید سرپناه موضوعی است که می تواند شرایط عادلانه زندگی را برای انسان ها فراهم آورد.

واژگان کلیدی: شهر اسلامی، عدالت اسلامی، مسکن، نیازهای انسان

1- مقدمه

مسکن از دو منظر اصلی همواره مورد توجه بوده است: (1) اصلیتین عنصر شهر است، (2) مورد نیاز و توجه همه انسانها در همه مکانها و زمانهاست، (3) مسکن (خانه) هم مکان زندگی خانواده است و هم دارای بار هنری و زیباشناسانه است که توجه به آن و مطالعه در زمینه شناخت نیازهای مرتبط با آن ضرورت دارد.

امروزه با رشد جمعیت و گسترش شهرنشینی، مشکلات عدیده ای از جمله ظهور بحرانهای مرتبط با مسکن، دامنگیر بسیاری از شهرهای کشورمان شده است و توجه اصلی دست اندرکاران تهیه مسکن اغلب بر مباحث و عوامل کمی و بویژه بر عوامل اقتصادی و سوداگرانه متمرکز است و مسکن ساکنین که می بایست مأمن، پناهگاه، حریم خصوصی و مکانی برای آرامش انسان تلقی شود، در شرایط نامناسبی می باشد. در حقیقت امروزه، نیازهای فیزیولوژیکی (مادی) انسان در زمینه مسکن، که کمیت پذیر هستند، به عنوان نیازهای اصلی مطرح شده و نیازهای روانی و معنوی وی به غفلت سپرده شده اند. همین امر غفلت از نیازهای سه گانه انسان سبب شده است تا در برنامه ریزی ها و طراحی ها و حتی تحقیق درباره بحران های مربوط به مسکن از این مقوله مهم غفلت شود و مشکلات اصلی بشریت همچنان باقی مانده و حتی تشدید شوند. در حالیکه یکی از اصلی ترین موضوعات، توجه به ویژگی های کیفی و به خصوص بارزه های معنوی و ارزش های فرهنگی است که در امور مربوط به مسکن مغفول مانده اند. زیرا مسکن علاوه بر دارا بودن شرایط سرپناهی و محافظت انسان در برابر شرایط نامساعد جوی و گزند حیوانات و یا آسیب هموعان، و یا دارا بودن قیمت مناسب و در حد توان برای هر کس، باید بتواند به عنوان محل امن و فضای فراهم آورنده سکنی و آرامش و آسایش انسان و پاسخگوی نیازهای سه گانه وی، ایفای نقش کند و این به صراحت برگرفته از کلام الهی است که می فرماید: « وَ اللَّهُ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ بُيُوتِكُمْ سَكَنًا: و خدا برای سکونت شما منزل هایتان را قرار داد (نحل: 80). مسکن امروزی متناسب با نیازهای سه گانه انسان نبوده و صرفا پاسخگوی نیازهای مادی اهالی است البته آن هم در حد بسیار نازل. حال آنکه اصل سی و یکم قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، داشتن مسکن متناسب با نیاز، را حق هر فرد و خانواده ایرانی می شمارد و دولت را موظف می داند که زمینه ی اجرای این اصل را فراهم کند.

این موضوعات در ذهن محقق، سوالات مهمی را سبب شده است که در این تحقیق می کوشد به آنها پاسخ دهد: مفهوم عدالت در شهر اسلامی در حوزه مسکن چیست و توسط چه مولفه ها و شاخص هایی سازماندهی می شود؟ مسکن شهرهای اسلامی، توسط عدالت اسلامی، چگونه و توسط چه مولفه هایی می تواند ساماندهی شود؟

عنوان شهر اسلامی و سعی در اجرای اصول آن برای کشور مسلمان ایران، برخاسته از یک ضرورت و یک نیاز راهبردی است و می بایست اصول شهرسازی اسلامی در شهرهای کشورمان نمود بیشتری داشته باشد ولی متاسفانه وضعیت نامناسب مسکن موجود، شهرسازی اسلامی را در این کشور اسلامی به چالش میکشاند. شهر اسلامی تجلیگاه «عدل» به عنوان ویژگی بارز فعل الهی و اصل اساسی اسلام است. عدل، اصلی است که به عکس تصویر عامه، تنها به عدالت قضایی و اجتماعی منحصر نشده، بلکه می تواند در همه ابعاد زندگی و افعال انسان تجلی یافته و مصداق داشته باشد. یکی از این ابعاد زندگی انسان، حوزه مسکن می باشد. در حقیقت، متون اسلامی به عنوان منبع سرشار آموزه ها جهت شکوفایی تمدن بشری، در زمینه مسکن نیز دارای گزاره هایی کاربردی است که از این میان می توان به بهره گیری از مفاهیمی چون عدالت اشاره نمود. به بیانی دیگر یکی از اصول مهم شهرسازی اسلامی، عدالت می باشد. منظور از عدالت آن است که هر حقی به صاحب حق داده شود و هر کس بر اساس تواناییها و استعداد و ظرفیت خویش بهره و امتیاز بگیرد. در جامعه آرمانی یا یک شهر اسلامی، محور تمامی فعالیت ها

می بایست معطوف به اصل عدالت و حق و عدم تجاوز و تعدی به حقوق دیگران باشد و این اصل باید در تمامی عرصه های زندگی فردی و اجتماعی سیاسی اقتصادی فرهنگی و از جمله، مسکن رعایت شود.

با توجه به وضعیت نابسامان مسکن موجود و از طرفی تأکید تعالیم اسلامی به مسکن مطلوب و سالم و درخور ارزش های انسانی، در این تحقیق به تحلیل مسکن با رویکرد عدالت اسلامی که یکی از اصول مهم شهرسازی اسلامی می باشد، پرداخته می شود. بنابراین در راستای این مهم، هدف تحقیق حاضر عبارت است از: تبیین و معرفی اجمالی برخی ویژگیهای مسکن در شهر اسلامی از دیدگاه عدالت اسلامی. یعنی، به تبیین ویژگیهایی برای مسکن پرداخته می شود که طی آن قلمروهای مختلف حیات انسان و زمینه های مرتبط و پاسخگو به هر کدام مدنظر قرار میگیرند تا در نتیجه آن، عدالت اسلامی در حوزه مسکن محقق گردد. نویسنده با مراجعه به متون و منابع مختلف مرتبط با موضوع این تحقیق، به این مهم دست یافته که موضوعاتی اعم از عدالت اسلامی و ویژگیهای مسکن مطلوب، هر کدام به تنهایی و یا در ارتباط با دیگر موضوعات، مطالعه و بررسی شده است ولی تحقیقی با موضوع عدالت اسلامی در زمینه مسکن انجام نگرفته است. امید است با طرح این مباحث ارزش های فرهنگ اسلامی در تهیه مسکن مورد توجه قرار گیرند و از آنچه این ارزش ها را تضعیف و خدشه دار می کند، احتراز شود.

2- مبانی نظری و ادبیات تحقیق

2-1- شهر اسلامی

شهر اسلامی به شهرهایی اطلاق میشود که در سرزمینهای دارای فرهنگ و اعتقادات نشأت گرفته از دین اسلام ایجاد شده یا رشد یافته اند. این شهرها در ویژگیهای کالبدی و اجتماعی متأثر از حاکمیت فرهنگ اسلامی حکومت اسلامی اشتراکهای زیادی دارند. شهرسازی اسلامی برگرفته از فرهنگ ذهنی و تفکر غنی اسلامی است که نمود عینی یافته است این شهر با انعطاف چشمگیر خود در حکم الگوواره ای است که میتواند در هر عصری در روح آن زمان توسعه یابد و در عناصر آن جلوه نماید. (کونثو، 1384، 8)

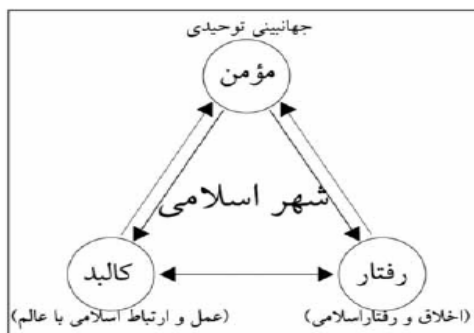
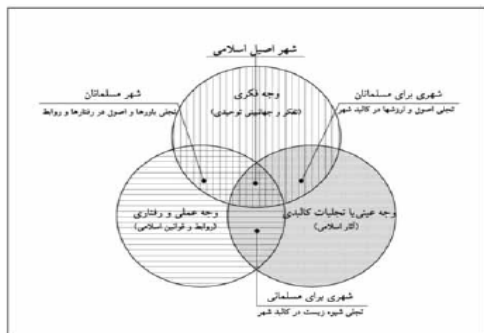
شهر اسلامی فرایندی است که همانند تحول و شدن اهل خویش در حال تحول بوده و همواره خویش را با امکانات در دسترس، با شرایط زمان، ویژگی های مکان، نیازهای اهل خود و البته با استناد به مفاهیم و اصول و ارزش های اسلامی وفق خواهد داد. به این ترتیب شهر آرمانی اسلام که ماهیتی است ثابت، در هر مکان و زمان تجلی ویژه خویش را خواهد داشت که آن تجلیات و مصادیق، «شهر اسلامی» در هر دوره و سرزمین هستند و میزان اسلامیت آنها با تناسب و شباهتشان با «شهر آرمانی اسلام» نسبت مستقیم دارد. به عبارت دیگر، شهر اسلامی ماهیتی بالقوه است که می تواند در هر زمان و مکانی با توجه به فرهنگ و هنر بومی (که با اصول و ارزشهای اسلامی در تعارض نباشند) و با بهره گیری از فن آوری و مصالح و دانشی که در دسترس مسلمانان آن جامعه خاص است، تفسیر و تجلی ویژه خویش را داشته باشد. (نقی زاده، 1396، 85)

ویژگی های شهر اسلامی از منظر عقلا و اندیشمندان، همان ویژگی های شهر آرمانی است. برای ظهور شهر اسلامی، انطباق و همپوشانی سه فضا یا سه عنصر به عنوان ارکان آن ضرورت دارد. این سه فضا عبارتند از: فضای فکری، فضای عملی و فضای عینی یا فضای کالبدی. شکل 1، عناصر دخیل در شهر اسلامی و رابطه آنها را نشان می دهد. اگر این سه وجه یا سه قلمرو را به صورت دوائر متقاطع نشان دهیم، بهترین حالت وقتی است که سه دایره بر هم منطبق باشند و بدترین حالت وقتی است که این دوائر هیچ نقطه مشترکی با یکدیگر نداشته باشند. اما در حالت معمول می توان آنها را به صورتی ترسیم

کرد که دو به دو و هر سه با یکدیگر سطح مشترکی داشته باشند (شکل 2). فضای مشترک سه دایره که از آن به عنوان مصداق شهر اصیل اسلامی یاد می‌کنیم، شهری است که در آن مسلمانان موحد بر اساس دستورات و اخلاق اسلامی عمل و رفتار می‌کنند و توانسته‌اند کالبد مناسبی را نیز به وجود آورند که تجلیگاه ارزش‌های اسلامی باشد و آنان را در مسلمان زیستن یاری نماید. (مأخذ: همان، 20)

شکل 2: رابطه وجوه سه گانه در شکل گیری شهر اصیل اسلامی، شهری برای مسلمانی، شهر مسلمانان و شهری برای مسلمانان (مأخذ: همان)

شکل 1: رابطه سه عنصر دخیل در ظهور شهر اسلامی (مأخذ: نقی زاده، 1390، 19)

در حقیقت شهر اصیل اسلامی (شهر آرمانی اسلام) شهری است که همه نیازهای معنوی، روانی، فیزیولوژیکی ساکنان و اهل خویش را تأمین نماید و هیچ نیازی را مغفول نگذارد و در آن سه رکن اصلی شهر شامل انسان، ارتباطات (رفتار) و کالبد شهر متذکر به صفات فعل الهی و صفات فعل انسان باشند و در جهت رسیدن به کمال انسان و سعادت وی، او را هدایت کنند. اما شهر اسلامی، شهری است که به میزان برخوردار از ویژگیهای شهر آرمانی اسلام به عنوان اسوه و الگوی شهر اسلامی، می‌تواند صفت اسلامی بودن را به خود بگیرد. هر چه بهره‌مندتر از صفات شهر آرمانی اسلام باشد، اسلامی‌تر است. در واقع شهر اسلامی به میزان بهره‌مندی از صفات شهر آرمانی اسلام، متصف به اسلام است و شهر اسلامی جلوه‌ها و تجلیاتی از این الگو در دوره‌ها و زمانهای خاص است که توانهای متفاوتی در متجلی ساختن الگوی شهر آرمانی اسلام را نشان می‌دهد. (نقی زاده، 1395، 116-115)

2-2- عدالت اسلامی

جملگی آراء و نظریات جوامع و فرهنگ‌های مختلف در مورد عدل و دادگستری منوط و منبعت از جهانبینی آن‌هاست. از این رو فرهنگ تفاوت‌های ماهوی در معنا و مفهوم عدالت، نزد جوامع مختلف وجود دارد. جملگی نظریاتی که در مورد اهمیت و ارزش عدل در نزد جوامع و فرهنگ‌های گوناگون ذکر شده است، بیانگر این واقعیت است که علاقه، تمایل و گرایش انسان به عدل، امری فطری است که در وجود انسان نهفته بوده و هماهنگ با اجزا و کل عالم وجود است. عدل و عدالت در تفکرات بشری و در شکل‌گیری آراء و عقاید جوامع و اداره آن‌ها نقشی بنیادین ایفا نموده است. (امین زاده، 1381، 23-22)

در تفکر اسلامی، عدل به عنوان یکی از صفات بارز فعل الهی مطرح است. چنانچه فرموده خداوند که: ان ربی علی صراط مستقیم، نیز به معنی این است که پیامبر (ص) می‌فرماید که به درستی پروردگار من بر صراط مستقیم است. یعنی در همه صفات، کردار، گفتار، قضا و قدر و مشیت بر طریقه عدل و عدالت است و از افراط، تفریط، جور و اعتساف منزه و بری است. یکی از ادله اصلی اهمیت عدل در تفکر و حیات اسلامی، زندگی و مشی انسان نیز به همین دلیل است. در واقع از آنجایی که انسان به عنوان خلیفه و جانشین خداوند در زمین گماشته شده است، شرط این خلافت و جانشینی عبارت از انصاف فعل و عمل خلیفه (انسان) به صفات فعل الهی است. (امین زاده، 1381، 23)

یک از اصولی که به عنوان رکن تفکر و تعالیم اسلامی مطرح است و باید به عنوان مبنا و پایه همه اعمال مسلمین عمل نموده و همه آثار آنها بر تجلی آن متمرکز باشد، اصل عدل است. عدل در لغت به معنای مقابل ستم، امری بین افراط و تفریط،

مرد صالح، حق، راست، توازن، استقامت، میانه روی، قصد و میزان آمده است. با عنایت به مشتقات آن در زبان عربی که در فارسی هم متداول هستند همچون تعادل، تعدیل، متعادل، معادل و امثالهم اهمیت آن در جملگی مقولات مربوط به عالم وجود و فعالیت‌های انسان روشن میشود. (نقی زاده، 1394، 70)

شهید مطهری برای عدل چهار معنا یا چهار مورد استعمال را مطرح نموده است: موزون بودن، تساوی و نفی هرگونه تبعیض، رعایت حقوق افراد و عطا کردن به هر ذی حق حق او را، و رعایت استحقاق‌ها در افاضه وجود و امتناع نکردن از افاضه و رحمت به آنچه امکان وجود یا کمال وجود دارد. (نقی زاده، 1395، 156)

میانی و ریشه اصلی موضوعات و مباحث مربوط به عدل را در اصلیت‌ترین منبع تعالیم اسلام یعنی قرآن مجید باید جستجو کرد. عدل در تعالیم قرآنی، یعنی عدل تکوینی، عدل تشریعی، عدل اخلاقی و عدل اجتماعی میتوان به این اصل اساسی دست یافت که جهانبینی قرآنی، جهانبینی ای است که پایه و اساس آن را عدل تشکیل میدهد. به بیان دیگر، اصل عدل، جهت جهانبینی توحیدی اسلام را که در واقع نگرش مسلمین به هستی و آفرینش است، تعیین مینماید. اصل عدل نه تنها مبین ویژگی جهانبینی اسلامی که به مثابه آرمانی انسانی در جامعه اسلامی ظهور مییابد که وظیفه و مسئولیت مسلمین بر پایه آن استوار مییابد. برخی آیاتی که در قرآن کریم، مبین و مؤید اهمیت عدل در مقولات و مفاهیم گوناگون هستند عبارتند از: آیه 17 سوره آل عمران، آیه 9 سوره الرحمن، آیه 25 سوره الحديد و آیه 29 سوره الاعراف. (نقی زاده، 1394، 70-71)

عدالت ناظر بر جمیع امور بوده و به معنای در جای خود قرار گرفتن هر جزء و هر عضو و همچنین ایجاد تعادل می باشد. یکی از مصادیق بارز تعادل را می توان با عنوان تعادل در توجه به نیازهای انسان با تمرکز اصلی بر جنبه های معنوی و روحانی حیات، در عین تأمین نیازهای روانی و فیزیولوژیکی انسان دانست. تعالیم اسلامی با اتکا بر اصل بنیادین عدل، که هر موضوع و شی ای را در مکان خود نهاده و ارزشی به اندازه و درخور برای آن قائل است، در مقوله نیازهای انسان نیز به این امر اساسی (تعادل) توجه می نماید. به این ترتیب توجه متعادل به نیازهای مختلف انسان و تعادل و همخوانی و ارتباطاتی که با جهان هستی دارد، یکی از مولفه های زندگی مسلمانی است که طبیعتاً بر شکلگیری مکان زندگی اش نیز تأثیری بنیادین خواهد داشت. "عدالت یعنی به هر کدام از غرایز و پیوندها و امیال و نیازها، به اندازه طبیعی شان، زندگی بخشیدن و مجال حیات دادن. و میان همه اینها رابطه ای متناسب و متعادل برقرار کردن و در یک کلمه، یعنی اعتدال، میانه روی" (نقی زاده، 1395 الف، 254)

2-3- مسکن در تفکر اسلامی

سکونتگاه در قرآن با عباراتی مانند بیت (نحل/80)، دیار، دار، مسکن (البقره/84)، (الانعام/127)، (الصف/12)، بنیان مرصوص، قصر، العماد (فجر/7)، عمارت (توبه/19، روم/9)، عروش (بقره/259، کهف/42)، بنا (نحل/26، صافات/97)، مدینه (اعراف/123)، قریه یاد می شود. در قرآن واژه مسکن به معنای جایی که در آن آرامش باشد، آمده است. (الانعام/13 و 96). (وشیق، 1388، 97)

مسکن به معنای محلی برای استراحت و سکونت می باشد. خانه ای که در آن آرامش (بعد روحی) و آسایش (بعد جسمی) وجود داشته باشد. مسکن از مهم ترین نعمت هایی است که انسان می تواند از طریق آن اصلی ترین نیازهای فردی و اجتماعی خود را برآورده سازد. خداوند متعال در قرآن کریم می فرماید: «وَاللَّهُ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ بُيُوتِكُمْ سَكَنًا وَ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ جُلُودِ الْأَنْعَامِ بُيُوتًا تَسْتَخِفُّونَهَا يَوْمَ ظَعْنِكُمْ وَ يَوْمَ إِقَامَتِكُمْ». و خدا برای شما از خانه‌هایتان محل سکونت (و آرامش) قرار داد و از پوست چارپایان نیز برای شما خانه‌هایی قرار داد که روز کوچ کردن و روز اقامتتان، به آسانی می‌توانید آنها را جا به جا کنید. (نحل/80)

«مسکن»، «منزل» یا «خانه» برای مومن، محلی است که هم از نظر مادی (امنیت، شکل گیری، گسترش خانواده، و رفع نیازهای اولیه)، هم از نظر روانی (آرامش و امنیت روانی و فکری) و هم از نظر معنوی (تفکر و عبادت)، نیازهای او را مرتفع می کند. (نقی زاده، 1395 ج، 48)

مسکن در تفکر اسلامی چیزی فراتر از سرپناه می باشد، یعنی علاوه بر اینکه می بایست افراد خود را در برابر عوامل و

بلائی خارجی و طبیعی محافظت نماید، باید محل آرامش و زمینه ساز تجمع اهل خانواده باشد و نیز بتواند در اهالی حس تعلق و جذابیت ایجاد نماید و ...

یکی از موضوعات قابل بررسی، اینست که خانه مقیاس کوچک شهر است. اصلی ترین ویژگی های مطرح برای شهر که از سوی حضرت ابراهیم (ع) از خداوند مسئلت شده است، عبارتند از: رفاه، امنیت و نپرستیدن بت. (نقی زاده، 1395، ج، 49) بنابراین این سه مهم می بایست در مسکن اسلامی نیز مهیا باشد.

2-4- نیازهای سه گانه حیات انسان

طبقه بندی های متفاوتی در مورد طبقات و مراتب حیات انسان می توان مطرح کرد که یکی از آنها اینست که برای حیات انسان سه بعد روحانی، نفسانی و جسمانی قابل تصور است¹، یعنی برای انسان سه ساحت وجودی متصور و قابل طرح است و مابه ازای آنها نیز نیازهایی برای انسان قابل تعریف و شناسایی هستند. این سه ساحت عبارتند از: 1-ساحت روح (ساحت روحانی حیات) که ارتباط انسان با ماوراء الطبیعه را مورد نظر دارد، که قاعدتاً نیازهای خاص خود را دارد. 2-ساحت نفس که موضوعات روانی را در بر می گیرد. 3-قلمرو جسم یا ماده که بر نیازهای فیزیولوژیک متمرکز است. قابل توجه اینکه هر یک از نیازهای انسان، در هر ساحت از زندگی مصادیق خاص خود را دارند. در حقیقت به تناسب این سه ساحت از حیات، نیازهای انسان نیز تحت سه مقوله نیازهای مادی یا فیزیولوژیکی (مثل خوراک و پوشاک و مسکن و امثالهم)، نیازهای نفسانی (مثل آزادی، حب ذات و سایر نیازهای روانی) و نیازهای روحانی (مثل ارتباط با مبدأ هستی و جنبه های معنوی و مرتبط با ماوراء الطبیعه) تقسیم بندی می شوند. (نقی زاده، 1395، ب، 96-95)

با توجه به مباحث مطروحه در مبانی نظری این تحقیق، چارچوب نظری مستخرج از مبانی نظری به قرار زیر است:

جدول 1: چارچوب نظری تحقیق

ردیف	چارچوب نظری مستخرج از مبانی نظری تحقیق
1	شهر اسلامی، شهری است که به میزان برخورداری از ویژگیهای شهر آرمانی اسلام به عنوان اسوه و الگوی شهر اسلامی، می تواند صفت اسلامی بودن را به خود بگیرد. شهر اسلامی بایستی نقطه تعادل توجه به جنبه ها و نیازهای متفاوت حیات انسان باشد.
2	در متون اسلامی خانه مقیاس کوچک شهر است و اصلترین ویژگی های مطرح برای شهر، می بایست در خصوص خانه نیز رعایت شود.
3	موزون بودن، تساوی و نفی هر گونه تبعیض، رعایت حقوق افراد و عطا کردن به هر ذی حق او را، از نشانه های تجلی عدل می باشد.
4	عدالت، تعادل و میانه روی رابطه تنگانی با یکدیگر دارند. روح تنظیم شهر اسلامی، اعتدال است.
5	عدالت اسلامی در زمینه مسکن عبارتست از پاسخگویی متعادل مسکن به هر سه دسته نیازهای مختلف انسان و نه صرفاً نیازهای مادی وی.
6	توزیع عادلانه امکانات شهری و فراهم آوردن امکان دسترسی متعادل ساکنین شهر به آنها مورد مهمی است که مرعی داشتن آن نشانه تجلی عدل در شهر است. استقرار و مکانیابی مناسب هر عنصر و فضای شهر و ارتباط منطقی و مناسب آنها با یکدیگر موضوعی است که ریشه در رعایت عدل دارد.

3- پیشینه تحقیق

-بهناز امین زاده و محمد نقی زاده در سال 1381 در مقاله: آرمانشهر اسلام: شهر عدالت، به مفهوم عدالت در شهر اسلامی و روش های دستیابی به آن و نتایج مطلوب آن در شهر اسلامی، پرداخته اند.
-بهزاد وثیق و دیگران در سال 1388 در مقاله: مکان و مسکن در منظر اسلام، مفاهیم و گزاره های متون اسلامی در

¹ - برای اطلاعات بیشتر رجوع کنید به کتاب نظریه فضای حیات طیب، دکتر نقی زاده، 1395، ص 69.

زمینه مسکن (مفاهیمی مانند پرهیز از تکاثر، قداست بخشی به مکان، عدالت و مساوات) را بررسی نموده اند.

-محمد نقی زاده در سال 1391 در مقاله: تأملی در شناخت مبانی مسکن اسلامی ایرانی، اصول و معیارهای بنیادین مسکن ایرانی اسلامی را بررسی و تبیین نموده است.

-محمد نقی زاده در سال 1395 در مقاله: مسکن اسلامی (مبانی نظری تا جلوه های عینی در گذشته و حال)، به تبیین نظر اسلام بویژه در متون اصلی در مورد مسکن و روشها و فرمهای مسکن انتخابی مسلمانان پرداخته است.

-محمد نقی زاده در سال 1395 در کتاب: شهر علوی، اصلی ترین ویژگیهای شهر علوی که از نهج البلاغه شریف استنتاج شده اند را معرفی نموده است.

-محمد نقی زاده در سال 1395 در کتاب: نظریه فضای حیات طیبه، اصول شهر آرمانی اسلام را (از جمله عدالت) به عنوان اصول و راهبردهایی برای خلق شهر اسلامی، تبیین نموده است.

-محمد نقی زاده در سال 1394 در مقاله: الگو، مبانی، ارکان، صفات و اصول شهر اسلامی، به معرفی «شهر اصیل اسلامی» به عنوان مکانی برای زیست انسان کامل پرداخته است.

-محمد نقی زاده در سال 1390 در مقاله: ریشه های شهر اسلامی در متون اسلامی، ویژگیهای شهر اسلامی منبعت از متون اسلامی را معرفی نموده است.

با توجه به پیشینه پژوهش مطروحه در بالا و همانطور که قبلا ادعان شده است، تحقیقی با موضوع عدالت اسلامی در زمینه مسکن انجام نگرفته است.

4- روش تحقیق

پژوهش حاضر بر مطالعات کتابخانه ای و میدانی استوار بوده و روش تحقیق در آن از نوع توصیفی-تحلیلی و اکتشافی میباشد. ابتدا با استفاده از مطالعات کتابخانه ای و ادبیات نظری، مفهوم عدالت اسلامی تبیین شده و سپس به کشف ویژگی های مسکن با استفاده از مفهوم عدالت اسلامی پرداخته شده تا با استفاده از نتایج این مطالعات، تحلیلهای مورد نظر در جهت بررسی سؤالات تحقیق صورت گیرد و در نهایت راهکارهایی منبعت از اصل عدالت اسلامی جهت مرتفع سازی مسائل مربوط به مسکن ارائه شود.

5- نتایج و بحث

بسیاری مکاتب فکری، صرفا بر جنبه های مادی حیات انسان و در نتیجه بر نیازهای مادی انسان تأکید می ورزند. ولی تفکر اسلامی برعکس همه اینها، توجه همزمان و توأمان به نیازهای انسان اعم از نیازهای مادی (پاسخ به کالبد)، نیازهای روانی (پاسخ به نفس) و نیازهای روحانی و معنوی (پاسخ به روح) انسان، را توصیه می کند.

یکی از مهمترین معضلات دوران معاصر و حتی همه ادوار حیات بشر متمرکز بر برخی از این نیازها و غفلت از برخی دیگر بوده است. در واقع غفلت از جنبه روانی و معنوی حیات انسان و گرایش وی به سمت ساحت مادی زندگی، خروج از عدالتی است که در جهان امروز به شدت رواج یافته و حتی به نوعی پیشرفت و توسعه نیز تعبیر می شود. (امین زاده، 1381، 25) فشار روانی مضاعفی که از سوی ساخته های انسان بر انسان و به ویژه بر روان او وارد می شود، یکی از مشکلات شهرهای معاصر است. این فشارها که او را به سمت جنبه مادی حیات سوق می دهند گاهی تحقیر کننده انسان هستند. در بعضی موارد تهییج کننده و محرک مصنوعی نیازهای مادی وی هستند. گاهی او را می ترسانند و به وحشت دچار می نمایند. زمانی به عنوان جلوه ای از اقتدار دیگران ظهور نموده، و عامل رشد از خودبیگانگی در انسان می شوند. (امین زاده، 1381، 26)

شهر اسلامی بایستی نقطه تعادل توجه به جنبه ها و نیازهای متفاوت حیات انسان باشد. در واقع، عملکردهای مادی، راه و وسیله ای در خدمت و در جهت تحصیل آرمان های معنوی هستند. مسکن و عوامل مربوط به آن نیز نباید صرفا به عنوان سرپناه و فقط پاسخگوی نیازهای مادی انسان مدنظر قرار گیرند، بلکه توجه به آن دسته از ویژگی های کیفی مسکن که تأمین کننده نیازهای روانی و معنوی انسان هستند نیز ضرورت دارد. به این ترتیب، مهم ترین موضوعی که در ارتباط با مسکن

بایستی مورد توجه قرار گیرد، انسان است. انسان به طبیعت ثلاثه خویش (متشکل از بدن، نفس و روح) نیازهای سه گانه ای نیز دارد که هر یک از این نیازها به قلمرو خاصی از حیات تعلق داشته و فراهم آوردن زمینه پاسخگویی به هر کدام، به تناسب اهمیتی که دارند، برای ایجاد زمینه تحصیل زندگی و حیاتی طیب و سازگار با طبیعت و فطرت انسان ضرورت دارد. (نقی زاده، 1391، 39-40)

به نظر می رسد آنچه در وهله نخست اهمیت دارد اینست که مسکن باید بتواند پاسخگویی به نیازهای مختلف انسان را فراهم آورد. عوامل مادی صرف، به ویژه آنگاه که خود به عنوان هدف اصلی مطرح می شوند، به عنوان عوامل غفلت زای انسان ایفای نقش می نمایند. حال آنکه، محیط شکل گرفته بر مبنای تعالیم اسلام، بر خلاف آنچه که مسکن امروزی بیانگر آن هستند، مکان رهایی انسان از غفلت و فضای توجه او به آگاهی است.

توجه به این نکته، مهم است که: اصل یکصد و سی و یکم قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، به حق، از «مسکن مناسب» (و نه مسکن حداقل) سخن می گوید و البته که ویژگی های این تناسب نیز باید از جهان بینی اسلامی و فرهنگ ایرانی استخراج و معرفی شود. اصل سی و یکم قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران نیز «داشتن مسکن متناسب با نیاز» را «حق هر فرد و خانواده ایرانی» می شمارد. (نقی زاده، 1391، 48)

با توجه به مفهوم عدالت اسلامی که در مبانی نظری بیان شد و اینکه عدالت اسلامی ارتباط تنگاتنگی با تعادل دارد و نیز با توجه به اینکه عدالت یعنی به نیازهای مختلف انسان (نه صرفا نیازهای مادی او) پاسخ داده شده و تعادل برقرار شود و نیز با توجه به اینکه خانه مقیاس کوچک شهر است و اصلیتترین ویژگی های مطرح برای شهر که از سوی حضرت ابراهیم (ع) از خداوند مسئلت شده، عبارتند از: رفاه، امنیت و نپرستیدن بت. (نقی زاده، 1395، ج 49) زیرا حضرت ابراهیم در دعای خود برای شهر مکه عرض کردند: انجا را مکانی امن و امان قرار ده و من و فرزندانم را از بت پرستی دور بدار و روزی اهلس را فراوان گردان و در حقیقت، آن حضرت سه دعای اصلی برای مکه دارد که هر یک از آنها بر یک ساحت حیات (جسم یا فیزیولوژی، روان یا نفس و روح یا آخرت) متمرکز است. (نقی زاده، 1395، د 148) در واقع با فراوانی رزق، نیازهای فیزیولوژیک، با ایمنی و امنیت نیازهای روانی و نفسانی و با نپرستیدن بت و ایمان به خداوند نیازهای معنوی و روحانی انسان در شهر مورد تقاضای ابراهیم پاسخگویی شده است. بنابراین می بایست این نیازها برای مقیاس کوچک شهر (خانه) نیز ملحوظ شود و همچنین با توجه به اینکه مسکن در تفکر اسلامی محلی برای پاسخگویی به نیازهای روانی (مانند آرامش و امنیت روانی و فکری) و معنوی (مانند تفکر و عبادت) در کنار نیازهای مادی (امنیت، شکلگیری، گسترش خانواده و رفع نیازهای اولیه) انسان می باشد، بنابراین در این تحقیق مفهوم عدالت اسلامی در حوزه مسکن، با دید پاسخگویی به نیازهای مختلف انسان بررسی می شود. بنابراین با بررسی های بعمل آمده از متون و مقالات انجام شده در زمینه مسکن و نیازهای مختلف انسان، مفهوم عدالت اسلامی در مسکن با شاخص هایی ارتباط داده شده که این شاخص ها متناسب برای هر کدام از سه دسته نیاز انسان در زمینه مسکن در نظر گرفته شده اند. نیازهای مادی روانی معنوی مختلف مسکن به شرح زیر می باشند:

1- سلامت و پاکی: حفظ سلامت و پاکی، یکی از نیازهای اساسی مرتبط با حیات سالم انسان می باشد که مشتمل بر وجوه مختلفی است. حفظ سلامت در مقابل آلاینده های ناشی از فعالیت های مختلف انسان یکی از اموری است که غفلت از آن، زمینه ساز مشکلات عدیده ای برای تداوم حیات سالم می باشد. آلاینده ها، اعم از آلاینده های کمی همچون آلودگی های آب و خاک و هوا و آلودگی صوتی و آلاینده های کیفی همچون زشتی ها و عدم تعادل ها، به شدت روح و جسم انسان را آزار می دهند. اگرچه اخیرا توجهات جدی به آلودگی های کمی معطوف شده است، لکن آلودگی های کیفی حتی در قالب تریین و زرق و برق و انواع رنگ ها و نورها و تبلیغات، حیات معنوی انسان را تهدید می کنند. (نقی زاده، 1395، د 255)

در حقیقت، سلامت و پاکی در حوزه مسکن به شقوق مختلف مادی روانی معنوی تقسیم می شود که هر کدام مفاهیم خاص خود را دارند. پاکی و سلامت مادی به تمیزی ظاهری و محسوس مسکن توسط حواس اطلاق می شود از جمله پاکی نما و فضاهای داخلی مسکن و عدم آسیب دیدگی نمای مسکن و سلامت روانی شامل تمیزی و سلامت محیط از جمله عدم مواجهه با تبلیغات تهییج کننده امیال نفسانی و متمرکز بر جنبه مادی حیات، مصالح و فرم های نامناسب و ناهماهنگ، و فراتر

از آن پاکی و طهارت معنوی شامل فقدان آلودگیهای فرهنگی (عدم مواجهه با جرم و جنایت و بزهکاری) است.

زیاده روی و خرج کردن در زیباسازی و استفاده از مصالح گران قیمت در نمای بیرونی خانه به منظور متمایز ساختن آن از خانه های مجاور هیچ گاه مورد تایید فرهنگ اسلامی نبوده است و آنچه مطلوب است تناسب ظاهر خانه با نیازهای واقعی ساکنین آن و فرهنگ جامعه و اصول اسلامی است. حدیث های بسیاری از پیامبر اکرم (ص) و نیز بسیاری از آیات قرآن کریم هشدار می دهند که افراط گری در ظاهر ساختمان ها زمینه ساز غرق شدن افراد در لذتهای موقتی این دنیا و فراموشی روز جزاست. خداوند در قرآن کریم می فرماید: «آیا شما برای سرگرم کردن خود نشانه ای بر روی مکانی بسیار مرتفع می سازید؟ و آیا شما با امید به زندگی در اینجا (برای همیشه) برای خود ساختمان های خوب بنا میکنید؟ اما اسلام تزیین در حد متعادل به گونه ای که به احساسات مسلمانان و مردم فقیر لطمه وارد نشود را مجاز می داند. تواضع و سادگی و در عین حال استفاده از عناصر تزیینی بصورت کاربردی و متعادل از اصول اساسی فرهنگ اسلامی در طراحی نمای خارجی خانه ها بوده که همواره مورد توجه قرار گرفته است. (ضرغامی، 1395، 66)

غفلت از جنبه معنوی حیات و سوق دادن انسان به سمت ساحت مادی زندگی، خروج از تعادلی است که در جهان امروز به شدت رواج یافته و حتی به نوعی، پیشرفت و توسعه نیز تعبیر می شود. (نقی زاده، 1395، 256)

2-زیبایی: نیاز به زیبایی در حوزه مسکن نیز در سه سطح مادی روانی معنوی تقسیم بندی می شود که هر کدام از این سطوح مفهوم خاص خود را می طلبد. در بعد مادی، زیبایی محسوس مادی و بصری مسکن قرار دارد که با فرم ها و اشکال مناسب، رنگهای متناسب و هماهنگ مسکن با محیط پیرامون ایجاد می شود و در بعد روانی، زیبایی ناشی از احساس خوشی و لذت سامانه عصبی قرار دارد که در نتیجه کاربست اصول سادگی، پرهیز از بیهودگی، مردم داری، سلسله مراتب و .. ایجاد می شود و در بعد معنوی، زیبایی ناشی از ارتباط با ماورالطبیعه قرار دارد که در نتیجه به کاربردن اصولی در مسکن اعم از: تواضع در برابر معبود، تذکردهی و بیداری و ... ایجاد می شود.

در طراحی نماهای بیرونی و نمای داخلی نیز باید از تزیینات افراطی و گران قیمت در نمای خارجی استفاده نکرده و نباید خانه خود را از سایر خانه ها متمایز نمود که باعث جلب توجه سایرین شود، از نظر طراحی درون خانه نیز باید از فضاهای غیر ضروری پرهیز نمود و تا جای ممکن از فضاهای چند منظوره استفاده نمود. در حقیقت سادگی مسکن، جنبه های مهمی از سلامت روانی را شامل می شود. به تبعیت از تعالیم اسلامی که مشی در زمین به تفاخر و غرور را نهی نموده و برعکس تواضع و فروتنی و عدم خودستایی و تفاخر را توصیه می کند آثار انسانی و از جمله مسکن نیز باید القاکننده این اصل بنیادین باشند مثلا باید دارای بافت و کالبدی هماهنگ و بدون تفاخر و تمایزات خودستایانه مادی باشند. از طرفی تنوع فرم ها و احجام و توالی متنوع فضاها و سلسله مراتب مختلف بین فضاهای شهری، کسالتی را که ممکن است در اثر استفاده از مصالح و رنگ های محدود حاصل شود منتفی کرده و مسکن را زیباتر می سازد. (نقی زاده، 1391، 51)

3-آزادی: آزادی نیز از جمله نیازهای انسان است که در سه بعد مادی روانی و معنوی جای می گیرد. در بعد مادی می توان به آزادی عمل یا فقدان استثمار اشاره کرد که در حوزه مسکن به حق تصرف مسکن دلالت دارد و در بعد روانی نیز به آزادی فکر و اندیشه اطلاق می شود که به حق مالکیت مسکن اشاره می کند و در بعد معنوی به آزادی از بند شیطان و بندگی خدا اشاره می کند که در حوزه مسکن به حق مالکیت به طور شرعی و اسلامی دلالت دارد.

4-امنیت: امنیت از نظر اسلام از اهمیت خاصی برخوردار است. امنیت به قلمرو فیزیکی منحصر نشده و باید به وجوه روانی، فرهنگی و معنوی امنیت نیز توجهی جدی مبذول داشت. 1- امنیت مادی: ایمنی در برابر تجاوز و تهاجم مادی اعم از ایمنی در برابر سوانح و بلایای طبیعی، تجاوزات دشمن 2- امنیت روانی: امنیت خاطر در برابر فشارهای عصبی از طریق احتراز از تفاخر فردی، اجتناب از خودنمایی، اجتناب از همشکلی با بیگانه، احتراز از عریانی 3- امنیت در برابر گناه و غفلت و ارتباط با عناصر معنوی. ویژگی های مسکن باید به گونه ای باشد که درجات مختلف امنیت را برای ساکنین خویش فراهم آورد. علاوه بر مباحث مرتبط با مراتب مختلف هویت که از این وجوه از امنیت متأثر هستند، عوامل عدیده ای نیز بر این انواع امنیت

تأثیرگذار هستند، که از جمله آنهاست: خودستایی، عربی، برونگرایی، نمایش خود، تناسب غیرمتعارف فضایی، ترغیب به مصرف و امثالهم. (نقی زاده، 1391، 45)

استواری صفتی است که مرحوم علامه طباطبایی برای منزل ذکر می کند. معنی استوار بودن خانه، ساختن ابنیه بزرگ و تفاخرآمیزی که خارج از حد نیاز است، نیست. می توان چنین استنباط کرد که خانه ای در حد رفع نیاز که جای کافی داشته باشد و البته چیزی در آن به زاید احداث نشده باشد و سالم و پاکیزه باشد، خانه استوار است که جزو نعمات به حساب آمده است. (همان، 53) و امنیت مادی و روانی ساکنان را به همراه دارد.

در قرآن و احادیث پیامبر (ص) در مورد به کار بردن تجملات در ساختمان که سبب غفلت از حقیقت موقتی بودن زندگی در این دنیا و احتمال کوتاه تر بودن عمر انسان از عمر ساختمان بیان میکند با نگاهی به این مسائل می توان نتیجه گرفت اسلام گونه ای از توازن و تواضع را در خانه می پسندد. (ضرغامی، 1395، 65) این اصل نقش مهمی در امنیت روانی ساکنان دارد.

امنیت نحوه تصرف مسکن نیز در زمره امنیت روانی می باشد و سبب می شود که خانوار ساکن در واحد مسکونی، از نظر دورنمای سکونت خود احساس ایمنی کند و این امر آسایش روانی بیشتری برای آنها ایجاد می کند.

از مصادیق مهم امنیت، دو مورد را باید مورد توجه قرار داد: یکی امنیت روانی و ذهنی و دیگر امنیت معنوی. امنیت روانی و ذهنی آن است که انسان مطمئن باشد اولاً عدم امنیتی او را تهدید نمی کند و اگر هم عاملی بخواهد سبب ناامنی برای او شود جامعه به حفاظت او بر خواهد خواست. مورد دیگر امنیت معنوی است که فراهم بودن حفاظت انسان در مقابل هر آنچه که معنویت حیات، اخلاق و فرهنگ او را تهدید نماید، به شمار می رود. این گونه از امنیت انسان، در جوامع معاصر که انسان (بدون آنکه خود بخواهد و قدرت انتخاب داشته باشد) تحت فشار و تأثیر انواع اطلاعات و تبلیغات به شدت مخدوش شده است از اهمیتی ویژه برخوردار است. این گونه از ناامنی معنوی در بسیاری موارد بدون آنکه انسان خود بخواهد و حتی در برخی جوامع بدون آنکه مدیران جامعه نیز مایل باشند، انسان را در بر گرفته است و او را به سمت گناه، تباهی و اضمحلال روحی و معنوی سوق می دهد. بنابراین عدالت ایجاب می کند که این وجه مغفول از امنیت نیز مورد توجه جدی قرار گیرد. (امین زاده، 1381، 27)

5- حدود و حرائم (محرمیت): توجه به حدود و حرائم نیازی است که همواره اسلام و فرهنگ ایرانی آنرا مورد توجه

قرار داده چرا که از سویی بر گرفته از قرآن کریم و آیات الهی است و از سویی دیگر منطبق با فرهنگ و آداب و رسوم مردم این سرزمین بوده است. خداوند در سوره نور می فرماید: «ای کسانی که ایمان آورده اید به خانه ای غیر از خانه خودتان وارد نشوید، تا زمانی که اجازه گرفته باشید و به افراد منزل سلام کرده باشید و اگر کسی در منزل نباشد وارد نشوید تا زمانی که اجازه یابید، اگر از شما خواستند که باز گردید پس داخل نشوید که این کار باعث اخلاص بیشتر می شود و خدا آگاه است که شما چه میکنید. (ضرغامی، 1395، 64)

حدود و حرائم در سه سطح مادی، روانی و معنوی قابل بررسی است. در بعد مادی، به حرائم بین ارتباطات داخلی مسکن یا حرائم بین قلمروهای شخصی و عمومی خانه اطلاق می شود. یا به محرمیت فضاهای داخلی خانه توسط که با تنظیم سازمان فضایی و ارتباطات مناسب در داخل مسکن از طریق ایجاد تعداد اتاق کافی برای ساکنین، تاسیس واحدهایی مستقل با فضا و ... حاصل می شود و در بعد روانی، حرائم به جلوگیری از اشرافیت بیگانگان به فضاهای داخلی مسکن (حرائم بین ارتباطات مسکن با بیرون) مرتبط می شود. و در بعد معنوی نیز به حرائم بین قلمروهای معنوی و روحانی اشاره دارد.

بنابراین محرمیت مورد نظر برای مسکن، عبارت از مصون بودن فضای داخل مسکن از دید بیگانگان و هم چنین تنظیم سازمان فضایی و ارتباطات مناسب در داخل مسکن (تفکیک قلمرو اعضای خانواده از یکدیگر). برای مثال، مکان هایی از مسکن مثل حیاط یا محل اجتماع خانواده و فعالیت های فردی باید از دید و دسترسی بیگانه در امان باشند، در حالی که اطاق های خاص (مثل اطاق والدین) باید از دید سایر اعضای خانواده نیز دور باشد. (نقی زاده، 1391، 44)

6- آرامش: آرامش بعد مهمتی از خصوصیات محل سکونت است که جنبه های متعددی را نیز در بر میگیرد؛ از جمله آسایش، آرامش و سکینه روحی و در رأس همه اینها، آرامش قلبی. خانه محل سکونت است که «سکونت» در زبان های فارسی و عربی و حتی در زبان عبری به معنای سکینه و آرامش است.

کلمه سکینه از ماده سکون است، که خلاف حرکت است و این کلمه در مورد سکون و آرامش قلب استعمال می شود، و معنایش «قرار گرفتن دل و نداشتن اضطراب باطنی در تصمیم و اراده است». به این ترتیب مفهوم و معنای کلمه «ساکن»، علاوه بر آن که به بعد مادی زندگی اشاره دارد، بر حیات معنوی و روانی انسان یا به عبارتی به وجه بنیادین زندگی انسان نیز متمرکز و ناظر است. (نقی زاده، 1391، 45)

به این ترتیب هم ابعاد مادی آرامش (که از آن به آسایش یاد می شود) مثل فقدان سر و صدا و آلودگی صوتی، استحکام مسکن و وسعت متناسب آن، از نیازهای مسکن می باشند و هم ابعاد روانی آن که آرامش خیال (فقدان فشارهای روانی) بوده و مترادف با راحتی مسکن است که از طریق کیفیت مسکن حاصل می شود و هم آرامش قلبی که از طریق احساس ارتباط با خدا بواسطه حضور در مسکن، به انسان دست میدهد و مترادف با کارایی مسکن است، از ابعاد مختلف نیاز انسان به آرامش در مسکن هستند.

در تفسیر آیه مبارکه «وَ اللَّهُ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ بُيُوتِكُمْ سَكَنًا : و خدا برای سکونت شما منزل هایتان را قرارداد.» (نحل: 80) می فرماید: «کلمه مسکن به معنای هر چیزی است که انسان به وسیله آن سکونت [و آرامش] یابد. و معنایش این است که: خدا بر شما قرارداد بعضی از بیوت شما را مایه سکونت که در آن ساکن شوید، چه بعضی از بیوت قابل سکونت نیست مانند انبار هیزم» (نقی زاده، 1395، ج 48)

7- خلوت: نیاز به خلوت در مسکن نیز در سطوح مختلف مادی و روانی و معنوی مفاهیم خاص خود را دارد. در بعد مادی به خلوت مورد نیاز برای انجام امورات فردی اطلاق می شود و در بعد روانی به خلوت مورد نیاز برای انجام امورات جمعی و بالاخره در بعد معنوی به خلوت مطلوب برای انجام امورات معنوی و عبادت و ذکر به منظور حضور قلب مربوط می شود. یکی از مهمترین ابزار و شیوه های تحصیل و تأمین خلوت مطلوب برای انجام امورات معنوی به منظور حضور قلب، رعایت اصل درون گرایی است. ضمن آنکه به تعبیر بورکهاردت خانه درون گرای مسلمین رو به آسمان دارد. یعنی علاوه بر اینکه به طور نمادین توجه انسان به خدا و همچنین پشت کردن به دنیا را به نمایش می گذارد، نمایشی از پاسخ به سیر در انفس و در درون خویش است که به تبعیت از تعالیم قرآنی، به همراه سیر در آفاق، همواره مورد توجه عرفای مسلمانان بوده است. (نقی زاده، 1391، 50)

8- تناسب انسانی: نیاز به تناسب مادی در زمینه مسکن، به معنی تناسب ابعاد فضاها با ویژگی های فیزیولوژیکی انسان می باشد (ابعاد و وسعت خانه و اجزای آن و تعداد اتاق ها متناسب با نیاز انسان) و در زمینه بعد روانی، این نیاز به معنای تناسب ابعاد فضاهای مسکن با ویژگی های روانی انسان می باشد و در بعد معنوی، به تناسب ابعاد فضاها با شرایط لازم برای تعالی معنوی انسان برمی گردد.

9- خودکفایی (عدم وابستگی به خارج): در بعد نیازهای مادی انسان در زمینه مسکن، خودکفایی به معنای خودکفایی مادی در تهیه و ساخت مسکن و مصالح آن و انطباق با محیط می باشد (این مفهوم با بوم آورد مترادف است) و در بعد نیازهای روانی، به معنای احساس روانی در استقلال و عدم وابستگی به خارج می باشد، این گونه استقلال فراتر از فن آوری بوده و به قالب و شکل و محتوای موضوعات مرتبط بوده و تبعات استفاده از هرگونه الگوی بیگانه را نیز مدنظر قرار می دهد و در بعد معنوی به معنای خودکفایی در ارتباط با عناصر معنوی می باشد.

از جمله خصوصاتی که یک محل سکونت مناسب برای انسان می تواند داشته باشد، نخست آب و هوای خوب و مناسب است. انسان در مرحله اول مکانهای مناسب با طبیعت خود را برای زندگی انتخاب میکند و سعی در به وجود آوردن بهترین مکان برای زیست مطلوب دارد و این اصلی است که از نظر وضعیت آب و هوایی، محیط اطراف او باید در بالاترین حد از تطابق

با نیازهای جسمانی و روانی اش باشد؛ در غیر اینصورت، میگوییم محل سکونت انسان خصوصیت انسانی خود را از دست داده و یا اصولاً نداشته است. (نقی زاده، 1395، ج، 56)

10- خودباوری: این نیاز در بعد مادی به معنای امکان زنده بودن است که با بسط آن به مسکن به مسکن مستقل از بعد مادی می رسیم و در بعد روانی به معنای امکان زندگی انسانی یا مسکن مستقل از بعد روانی بوده و در بعد معنوی به معنای امکان حیات معنوی و اخروی می باشد.

11- هویت: هویت انسان و رابطه این هویت با هویت متعلقات و آثار انسان (از جمله مسکن او) که می توان از آن به رابطه «این همانی» انسان با آثارش، یا تجلی هویت انسان در آثار و متعلقاتش تعبیر نمود، موضوع مورد توجه انسان است. به این ترتیب، طبیعی خواهد بود که مسکن انسان به نوعی با هویت او مرتبط باشد. آنچه مهم است تقویت هویت انسانی و فرهنگی و معنوی انسان و گرایش او به سمت همراهی با جامعه و احساس وحدت با جمع می باشد. برعکس، مسکن نباید انسان را به سمت نمایش انحصاری هویت فردی و مادی سوق داده و به عنوان عامل رشد فردگرایی و ضعف وحدت جامعه و جمع ایفای نقش نماید. در واقع، احراز متعادل هویت فردی و جمعی و مادی و معنوی انسان یکی از شاخص های مهم در راستای عدالت اسلامی مربوط به مسکن می باشد. (نقی زاده، 1391، 46)

12- ارتباط با پیرامون: در شهرهای دوران اسلامی، وجود آب و گیاه در محلات و در داخل منازل تقریباً امری همه گیر بوده که به نظر میرسد این همه تأکید بر وجود آب و گیاه در کنار انسان مسلمان، علاوه بر جنبه های محیطی و زیستی، جنبه مذهبی و اعتقادی نیز داشته است، زیرا قرآن کریم وجود آب و گیاه را از آیات خداوندی و نشانه وجود رحمت حق تعالی میداند (رعد: 3؛ نمل: 61؛ نازعات: 31؛ حجر: 19). انسان از جنبه های مادی و معنوی متفاوتی به طبیعت و عناصر طبیعی و برخوردار از تماس نزدیک و مداوم با آنها نیازمند است.

مفهوم مسکن علاوه بر ساختار فیزیکی که یک خانواده به عنوان سرپناه مورد استفاده قرار می دهد، کل محیط مسکونی را نیز در بر می گیرد که خود شامل کلیه خدمات و تأسیسات اجتماعی و تسهیلات ضروری مورد نیاز برای بهتر زندگی کردن خانواده و طرح های اشتغال، آموزش و بهداشت افراد است. به عبارت دیگر مسکن چیزی بیش از یک سرپناه صرفاً فیزیکی است و تمامی خدمات و تسهیلات عمومی لازم برای بهتر زندگی کردن انسان را شامل می شود و استفاده کننده آن باید حق تصرف نسبتاً طولانی و مطمئنی را نسبت به آن دارا باشد. (مخبر، 1363، 18)

مقوله تأسیسات زیربنایی شهری مستقیماً با کیفیت سکونت شهری ارتباط می یابد و مفاهیم متفاوتی همچون سرپناه، خانه و مسکن را پیش می آورد؛ در مقایسه اینها با هم، فرق سرپناه با خانه مشخص می شود. سرپناه صرفاً انسان را از عوامل طبیعی محافظت می کند، ولی فاقد مشخصات لازم برای تأمین آسایش و پاسخگویی به نیازهای مختلف است. خانه هم از نظر طراحی و هم از نظر فیزیکی می تواند کامل باشد و نیازهای انسان و خانوار را در داخل فضای خود تأمین کند. حلقه اتصال خانه به مسکن، تأسیسات زیربنایی و تجهیزات شهری است؛ یعنی چنانچه شبکه فاضلاب برای محیط مسکونی تأسیس نشود، یا دسترسی خانه به محل کار یا به محل سایر فعالیت های اجتماعی به نحو درست و مطلوب تأمین نشود، باید گفت هنوز معیارهای مسکن و محیط مسکونی تحقق نیافته است. بدین ترتیب تأسیسات زیربنایی تبدیل کننده خانه به مسکن است. وجود تبعیض در جامعه یکی از مصادیق بارز بی عدالتی است. از اینرو برای تجلی عدالت باید از بروز هر گونه تبعیض و نابرابری پیشگیری شود. در جهت پیشگیری از بروز تبعیض توجه به امکان دسترسی متعادل آحاد جامعه به نیازهای مختلف خدماتی و زیرساختی و سایر امور مربوط به زندگی جمعی ضرورت دارد. (امین زاده، 1381، 29)

در جدول (2) طبقه بندی نیازهای مختلف انسان در زمینه مسکن توسط نگارنده بررسی شده است:

جدول 2: طبقه بندی نیازهای مختلف سه گانه انسان در زمینه مسکن

ردیف	نیازها در زمینه مسکن	نیازهای مادی (جسمانی)	نیازهای روانی (نفسانی)	نیازهای معنوی (روحانی)
1	سلامت و پاکی و طهارت	تأمین سلامت بیولوژیکی (فقدان آلودگی بیولوژیکی)	تأمین سلامت روانی (فقدان آلودگیهای محیطی یا پاکی و طهارت محیطی)	تأمین سلامت روحی و معنوی (فقدان آلودگیهای فرهنگی)
2	زیبایی	زیبایی محسوس مادی و صوری و بصری مسکن	زیبایی ناشی از احساس خوشی و لذت سامانه عصبی	زیبایی روحانی و معنوی (ارتباط با ماوراء الطبیعه)
3	آزادی	آزادی عمل (فقدان استثمار) (حق تصرف)	آزادی فکر و اندیشه (حق مالکیت)	آزادی از بند شیطان (حق مالکیت بطور شرعی و اسلامی)
4	امنیت	ایمنی در برابر تجاوز و تهاجم مادی	امنیت خاطر (امنیت روانی) در برابر فشارهای عصبی	امنیت در برابر گناه و غفلت و ارتباط با عناصر معنوی
5	حدود و حرائم	حرائم بین ارتباطات و قلمروهای داخلی مسکن (حرائم بین قلمروهای شخصی و عمومی مسکن)	حرائم (محرمیت) در جلوگیری از اشرافیت بیگانگان به فضاهای داخلی مسکن (حرائم بین ارتباطات مسکن با بیرون)	حرائم بین قلمروهای معنوی و روحانی
6	آرامش	فقدان فشارهای خارج از توان حواس 5 گانه (آسایش مسکن)	فقدان فشارهای روانی (راحتی) (کیفیت مسکن)	احساس ارتباط با خدا (آرامش) (کارآیی مسکن)
7	خلوت	ایجاد خلوت مطلوب برای انجام امورات شخصی و فردی	ایجاد خلوت مطلوب برای انجام امورات جمعی	خلوت مطلوب برای انجام امورات معنوی به منظور حضور قلب
8	تناسبات انسانی	تناسب ابعاد فضاها با ویژگی های فیزیولوژیکی انسان	تناسب ابعاد فضاها با ویژگی های روانی انسان	تناسب ابعاد فضاها با شرایط لازم برای تعالی معنوی انسان
9	خودکفایی (عدم وابستگی به خارج)	خودکفایی مادی در تهیه و ساخت مسکن و انطباق با محیط	احساس روانی در استقلال و عدم وابستگی به عنصر خارجی	خودکفایی در ارتباط با عناصر معنوی
10	خودباوری	امکان زنده بودن (احساس استقلال از بعد مادی) (مسکن مستقل از بعد مادی)	امکان زندگی انسانی (احساس استقلال از بعد روانی) (مسکن مستقل از بعد روانی)	امکان حیات معنوی و اخروی (احساس استقلال از بعد معنوی) (مسکن مستقل از بعد معنوی)
11	هویت	احساس تشخیص فردی (هویت فردی)	احساس این همانی با محیط و جامعه (هویت جمعی)	احساس این همانی با هستی و پیوستگی با خداوند (هویت معنوی)
12	ارتباط با پیرامون	ارتباط با کالبد مصنوع و طبیعت (دسترسی به طبیعت و فضای سبز باز- هماهنگی مسکن با طبیعت)	ارتباط معنایی و عقلی (درک معنای محیط) (ارتباط با جامعه) (حفظ و تقویت روابط همسایگی- حفظ و تقویت روابط خانوادگی)	ارتباط با خداوند (شناخت خدا و ارتباط روحانی) (نگرش به طبیعت به عنوان منبع شناخت و آیات الهی)
	الف- همجواری	همجواری مسکن با کاربری های مورد نیاز	همجواری مسکن با کاربری های سازگار (مکانیابی مسکن نسبت به سایر عملکردها)	همجواری (دسترسی) مسکن با عناصر معنوی
	ب- دسترسی	برخورداری از زیرساختهای اساسی مسکن (آب- برق- گاز و فاضلاب و...) (آسایش)	برخورداری از زیرساختهای محیطی (دسترسی ساکنان به تسهیلات و تجهیزات کالبدی محله) (سیستم فاضلاب شهری، آسفالت معابر و...) (راحتی)	تأمین تجهیزات و تأسیسات فرهنگی (دسترسی به مراکز مثل کتابخانه، مراکز گذران اوقات فراغت و...) (آرامش)

6- نتیجه گیری

طبق بررسی های به عمل آمده، عدالت اسلامی در زمینه مسکن، به پاسخگویی به نیازهای مادی روانی و معنوی انسان برمی گردد نه صرفا پاسخگویی به نیازهای مادی وی. حال آنکه عدالت اسلامی در مسکن امروزی بسیار کم رنگ بوده و مسکن متناسب با نیازهای 3 گانه انسان نبوده و پاسخگوی این نیازها نمی باشد و صرفا پاسخگوی نیازهای مادی انسان است البته آن هم در حد بسیار نازل. در حقیقت با ادامه این روند، نباید توقع داشت که ارزش های معنوی و فرهنگی جامعه حفظ شود و مورد احترام باشد، نمی توان توقع داشت که صلۀ رحم و دیدار نزدیکان رواج یابد؛ نمی توان توقع داشت که روابط اعضای خانواده گرم و صمیمانه ادامه یابد؛ نمیتوان خانه را به عنوان مسکن و محل آرامش تلقی کرد؛ نمیتوان خصوصیت و خلوت مورد نیاز انسان (اعم از فرد و خانواده) را تأمین کرد؛ و بسیاری از ناتوانی ها که هر کدام ضربه ای کاری است که از سوی کالبد محیط انسان ساخته بر پیکرۀ فرهنگ ملی وارد میشود؛ و همه اینها به این دلیل است که مسکن متناسب با نیازهای سه گانه انسان و پاسخگوی این نیازها نمی باشد و عدالت اسلامی در مسکن موجود، بسیار کم رنگ و کم رونق است.

اگرچه موضوع مسکن، به دلیل وسعت و تنوع و حجم آن نیازمند تحقیقات عدیده ای در زمینه های مختلف است که به این ترتیب اظهار نظر سریع و یا ارائه الگویی ثابت برای آن را منتفی میکند ولی می توان به موضوعاتی کلی به عنوان توصیه هایی اشاره کرد. با توجه به عدم امکان الزام افراد به سکونت در خانه های مشخص، قبل از هر چیز فعالیت های فرهنگی به منظور معرفی ویژگیهای مسکن منبعث از عدالت اسلامی، در راستای هدایت مطالبات و خواسته های مردم ضرورت دارد.

وقتی دین اسلام به عنوان یک دین کامل و عقلانی در بردارنده بهترین برنامه و الگو برای زندگی بشر در راه رسیدن به کمال و سعادت است، واضح است که تمام ابعاد زندگی و معیشت او را در نظر دارد، هم امور دنیوی و هم امور اخروی. لذا اگر انسان در تمامی مراحل زندگی خویش از این اصول بهره گیرد و آنها را اجرا کند قطعاً به سعادت می رسد. اگر نائل خواهد شد. این برنامه ها و الگوها چهار مقیاس جامعه، همسایگی یا محله، خانواده و فرد را در بر می گیرند. ارتباط این چهار سطح در محیطی به نام شهر پیاده می شود، پیاده کردن این اصول در یک شهر، شهری اسلامی را نتیجه خواهد داد و در مقیاس خرد اگر مسکن که یکی از اصلی ترین فضاها در میان یک شهر هستند با اصول اسلام طراحی شوند میتوانند در ایجاد شهری اسلامی کمک موثری نمایند. با عنایت به مطالب مطرحه، عدالت اسلامی در حوزه مسکن اسلامی قبل از هر چیزی باید به برآورده سازی و تعادل بخشی به نیازهای سه گانه انسان (نیازهای مادی روانی معنوی) توجه نموده، نه صرفا پاسخگویی به نیازهای مادی وی، تا با زندگی در آن، افراد بتوانند ضمن پاسخگویی به نیازهایشان، به تعالی رسیده و سیر الی الله داشته باشند.

توجه به امر سکونت به جای تمرکز بر تولید سرپناه موضوعی است که می تواند شرایط عادلانه زندگی را برای انسان ها فراهم آورد. به این ترتیب فضای خانه و مسکن، نه تنها باید سرپناه انسان و رافع نیازهای فیزیولوژیک او باشد، که فراتر از آن، باید بتواند زمینه مناسب رشد کرامت های انسانی و پاسخگوی نیازهای روحی و روانی او نیز باشد. شهر شکل گرفته بر پایه عدل، با ارج نهادن به انسانیت انسان و رعایت تعادل در توجه به ابعاد مختلف حیات انسان و نیازهای متناسب با هر بعد، شهری متعادل به دور از تهییج مشتهیات مادی است که کالبد، فضا، عناصر و از جمله مسکن موجود در آن، مدام انسان را به ارزش های وجودیش متذکر شده و در عین یادآوری غایت حیات وی، او را به راه های تحصیل آنها نیز هدایت می نمایند و موجبات آرامش و آسایش وی را مهیا می کنند.

سخن در این است که ارزش های مطرح در فرهنگ اسلامی باید مورد توجه قرار گیرند و از آنچه این ارزش ها را تضعیف خدشه دار می کند احتراز شود. امید است که با برقراری عدالت اسلامی در زمینه مسکن، گام موثری در راستای بهبود وضعیت مسکن و حفظ کرامت های انسانی، برداشته شود.

مراجع

- [1] قرآن کریم، ترجمه مهدی الهی قمشه ای.
- [2] امین زاده، بهناز و محمد نقی زاده؛ "آرمانشهر اسلام: شهر عدالت"، فصلنامه علمی پژوهشی صفا، سال دوازدهم، شماره 35، صفحات 21-31، 1381.
- [3] ضرغامی، اسماعیل و سیده اشرف سادات؛ "بررسی تطبیقی شاخصه های مسکن ایرانی-اسلامی با مسکن آپارتمانی امروز"، فصلنامه علمی پژوهشی نقش جهان، شماره 6-2، صفحات 60-72، 1395.
- [4] کونئو، پالئو؛ تاریخ شهرسازی جهان اسلام، وزارت مسکن و شهرسازی، تهران، 1384.
- [5] مخبر، عباس؛ ابعاد اجتماعی مسکن، سازمان برنامه و بودجه، تهران، 1363.
- [6] نقی زاده، محمد؛ "ریشه های شهر اسلامی در متون اسلامی"، کتاب ماه هنر، شماره 155، صفحات 12-26، 1390.
- [7] نقی زاده، محمد؛ "تأملی در شناخت مبانی مسکن اسلامی ایرانی"، کتاب ماه هنر، شماره 170، صفحات 38-54، 1391.
- [8] نقی زاده، محمد؛ "الگو، مبانی، ارکان، صفات و اصول شهر اسلامی"، دو فصلنامه علمی-تخصصی فیروزه اسلام، سال اول، صفحات 63-80، 1394.
- [9] نقی زاده، محمد؛ شهر علوی (شهر آرمانی تحقق پذیر در دنیا)، انتشارات خورشید باران، تهران، چاپ اول، 1395 الف.
- [10] نقی زاده، محمد؛ طراحی شهر و فضای شهری ایرانی (مبانی، اصول، معیارها، نمونه ها)، انتشارات خورشید باران، تهران، چاپ اول، 1395 ب.
- [11] نقی زاده، محمد؛ "مسکن اسلامی (مبانی نظری تا جلوه های عینی در گذشته و حال)"، دو فصلنامه اندیشه معماری، سال دوم، شماره دوم، صفحات 47-67، 1395 ج.
- [12] نقی زاده، محمد؛ نظریه فضای حیات طیبیه شهر آرمانی اسلام، تهران، انتشارات دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات، تهران، چاپ اول، 1395 د.
- [13] نقی زاده، محمد؛ شهر اسلامی از اندیشه تا ظهور، سازمان انتشارات جهاد دانشگاهی، تهران، چاپ اول، 1396.
- [14] وثیق، بهزاد و دیگران؛ "مکان و مسکن در منظر اسلام"، فصلنامه تخصصی پژوهشهای میان رشته ای قرآنی، شماره 3، صفحات 93-101، 1388.

Filename: مقاله جوانشیری-ثقه الاسلامی.doc
Directory: C:\Users\AriaNet\Desktop
Template: C:\Users\AriaNet\AppData\Roaming\Microsoft\Templates\Normal.dotm
Title:
Subject:
Author: mostafa
Keywords:
Comments:
Creation Date: 2/20/2018 1:59:00 AM
Change Number: 2
Last Saved On: 2/20/2018 2:20:00 AM
Last Saved By: AriaNet
Total Editing Time: 44 Minutes
Last Printed On: 2/20/2018 2:33:00 AM
As of Last Complete Printing
Number of Pages: 15
Number of Words: 6,879 (approx.)
Number of Characters: 39,213 (approx.)

Archive of SID